

Erdős Zoltán

*KÖZÖSSÉG(EK) ÉS EMLÉKEZET(EK)
TELEKI ZSIGMOND UTÓÉLETE VILLÁNYBAN*

Absztrakt

Teleki Zsigmond szőlőnemesítő, borász, bornagykereskedő (1854-1910) kulcsszerepet játszott a szőlők újratelepítésében a filoxéravész után. Teleki vitathatatlanul a baranyai és a magyar gazdaságtörténet legnagyobb alakjai közé tartozik, a helyi és a nemzeti emlékezeti kultúrában betöltött szerepe azonban korántsem egyöntetű.

A dolgozat célja, hogy – elsősorban a megjelent szakirodalmak elemzésére és a sajtóforrásokra alapozva – bemutassa, hogyan változott a Telekiről alkotott kép a szőlészek és borászok szakmai köreiben, a helyi közösségekben, és hogyan vált idegenforgalmi vonzerővé, márkanévvé az országos hírvű szőlőnemesítő alakja. A dolgozat eredményeként láthatóvá válnak e három réteg bonyolult összefüggései, egymásra hatásai, melyek eredőjeként kialakult egy sajátosan villányi imázs- és egyben identitás elem.

Teleki Zsigmond emlékezetének feltárása egy esettanulmány erejéig hozzájárulhat ahhoz, hogy jobban megértsük egy közösség szerves történeti emlékezete és a helyi identitás közti összefüggések egy-egy aspektusát.

Kulcsszavak: Teleki Zsigmond (1854-1910); Villány; lokális identitás

Bevezetés

Számtalan irodalmi példa igazolja, hogy a szőlészet és borászat hagyományai a magyar nemzeti identitás szerves részét alkotják, de a villányiak számára ez egy sokkal közvetlenebb és személyesebb kötődést is jelent. A szőlőben és a pincében elvégzendő munkák ütemezése alapjaiban határozza meg a mindennapi élet kereteit, ritmusát.

Nem meglepő, hogy az első köztéri szobor Villányban (ami nem emlékműként, hanem autonóm művészeti alkotásként készült) a településnek hírnevet és megélhetést biztosító szőlészet és borászkodás hagyományos munkafolyamatait jeleníti meg. A főtéri szőlőoszlopot 1970 nyarán avatták fel. Rieger Tibor szobrászművész kifejezett szándéka volt, hogy a letűnt paraszti életformának állítson emléket. (*Új szobor*, 1970; Aknai, 1971) Hasonló céllal, ám egészen más művészi eszközökkel készült bő harminc évvel később Colin Foster alkotása, az Angyal XXXVI című szobor. A 2001. augusztus 20-án leleplezett mű a városi rang elnyerésének idején megújult főtér modern arculatának meghatározó eleme lett (Romfeld, 2001), de igazából – alighanem rendkívül absztrakt jellege miatt – sem a helyiek, sem a látogatók nem szerették meg. A főtér rekonstrukciója során, 2023 nyarán a szobrot eltávolították, hogy alkalmasabb helyet keressenek a számára. (*Napokon belül*, 2023) Kissé erőltetett módon a törökök elleni győzelemnek emléket állító, 2011 szeptemberében átadott templom-hegyi Csata-tér-kilátó (*A közelmúltban*, 2011) talapzatán – Szatyor Győző alkotásán – is a szőlő dicséretét olvashatja a turista.

Nem meglepő, hogy Villányban nem csak általános, elvont formában emelkedik piedesztálra a szőlő- és borkultúra, hanem azok előtt is tisztelegnek, akik kulcsszerepet játszottak a szőlészeti megteremtésében és a borászat világhírnévre jutásában. A legkorábbi ilyen személy Probus római császár volt: a hagyomány szerint az ő nevéhez fűződik a szőlő- és borkultúra meghonosítása a Dél-Dunántúlon.¹ Mellszobrát, amelyet Zdravko Matijašić horvát képzőművész faragott dalmáciai márványból, 2004 októberében avatták fel a szakiskola tanpincéje előtt. (*Probus szobrot avattak*, 2004) Az évezredes előzmények után a villányi bor a 19. század folyamán vált világhírűvé, amiben hatalmas érdemeket szerzett többek között a Fürst, a Spitzer, a Schwabach és a Gyimóthy család. A Rajna-vidékről származó nagykereskedő, Schuth Vilmos borai egész Európában fényes sikereket arattak, és a császári udvar megbecsülését is elnyerték. A leszármazottak összefogásával készült emléktábláját, melyet Trischler Ferenc pécsi szobrászművész tervezett, 2015 elején avatták fel a Schuth-villa előtt. (Schuth, 2015a; Schuth, 2015b)

Jóllehet mindezeket a megemlékezéseket és emlékállításokat a szőlészeti és borászati hagyományai fűzik össze, mégis inkább szórványos emlékezeti aktusokról van szó. Ebből a töredezett hagyományvilágból egyedül Teleki Zsigmond alakja emelkedik ki: az ő személyének lényegében folytonos, összefüggő emlékezete alakult ki, és ennek köszönhetően a helyi identitás formálódásában is valós szerepet játszik. A dolgozat arra tesz kísérletet, hogy bemutassa Teleki Zsigmond emlékezetének különböző rétegeit és ezek összefüggését, egymásra hatását.

Teleki Zsigmond pályaképe

A Tauszig név 1844-ben tűnik fel először a baranyai forrásokban, a következő évtizedek során Mohácson, Pécsen és Villányban találkozunk a család egy-egy ágával. A Mohácson élő Emil a század végén jegyzőként, majd a járásbíróság német tolmácsaként dolgozott. (*Névtár*, 1892. p. 490) A Pécsen élő Ármin ugyanekkor szövetáru-kereskedőként tett szert vagyona és megbecsültségre, egy Széchenyi téri üzlet tulajdonosaként lett „*városunk egyik legelőkelőbb divatkereskedője s a kereskedelmi világ egyik legrokonszenvesebb alakja*”. (*Tauszig Ármin*, 1901. p. 4) A villányi Ábrahám fűszerkereskedelemmel foglalkozott szülőfalujában, négy gyermeke született: Mária, Vilmos, Dávid és Zsigmond. A gyerekek egy ideig apjuk kereskedésében dolgoztak, majd Vilmos és Dávid a saját lábára állt: előbbi az 1870-es években a szomszédos Beremenden bérelt kőfejtőt, utóbbi pedig ugyanekkor Villányban saját boltot nyitott. Az üzlet 1873-ban nehéz helyzetbe került, és Dávid talán ekkor vágott bele az egyik villányi mészkőbánya bérlésébe (*Hirdetmény*, 1873, p. 4695.) Vörös, 2010, p. 5; Erdősi, 1970, p. 128). Testvérük, az 1854-ben született Zsigmond útja ugyanekkor másfelé vezetett. (Csoma, 2007. pp. 40-44; Jeszenkszky, 1979. pp. 72-79)

Önállóbb életre vágyott, ezért 15 évesen Budapestre szökött, majd Bécsbe utazott, ahol kisebb cégek könyvelését vállalta, hogy középfokú tanulmányait fizetni tudja. Nem sokkal

¹ Meg kell jegyezni, hogy közel sem egységes hagyományról van szó. A helyismereti irodalomnak csak egy része említi futólag Probus szerepét, és a szakirodalomban is csak helyenként bukkan fel a neve (Erdős, 2016. p. 42.; Feyér, 1970. p. 16.; Halász, 1981. p. 13.; Kovács, 1970. p. 22.). A szakirodalom egy része azonban határozottan cáfolja a folytonosságot a római és a középkori bortermelés között (T. Bíró, 1998).

később egy würzburgi borkereskedő cégnél talált munkát, amelynek megbízásából bejárta Európát; utazásai során életre szólóan fontos tapasztalatokra, szakmai kapcsolatokra és szaktudásra tett szert. 1881-ben, 27 évesen tért haza Pécsre, majd a következő évben önálló borkereskedelmi céget alapított. 1883-ban megszületett Andor fia, őt két évvel később Teréz, majd 1890-ben Sándor követte. A gyarapodó család a kis Mária utcai lakásból hamarosan az Országút (mai Rákóczi út) újonnan épített új házba költözött. (Mendöl, 1999. pp. 311-312) A családfő eredeti nevét 1888-ban magyarosította Telekire. (*Cégjegyzék*, 1888, p. 886.)

Munkájának elismertségét hazai és nemzetközi kiállítások díjai, valamint a császári és királyi udvari szállítói cím elnyerése fémjelzik. A filoxéravész elleni küzdelemben Teleki sikeres vállalkozóként, 1896-ban kapcsolódott be: Franciaországból hozatott szőlőmagvakat, majd pécsi és villányi szőlőtelepein hozzálátott 40 ezer magonc szelektálásához. A kísérletek egyértelmű eredményre vezettek, azonban hatalmas anyagi áldozatokat követeltek. Teleki kénytelen volt feladni pécsi érdekeltségeit, és 1907-ben Villányba költözött. Ekkorra cukorbetegsége is elhatalmasodott, látása megromlott, és mivel orvosa utasításait nem tartotta be, néhány évvel később, 1910. augusztus 20-án elhunyt. A villányi izraelita temetőben helyezték örök nyugalomra. (*Teleki Zsigmond*, 1910)

Teleki haláláról a szakajtó csak egy rövid hírben emlékezett meg. (*Halálozások*, 1910). A helyi lapok azonban már hosszabb és méltóbb nekrológot közöltek, és megállapították, hogy a temetésen „a község apraja-nagyja megjelent. Pécsről tömegesen mentek ki a családtagok, jó barátok. A temetési gyászszertartást [így] Perls Ármin dr. pécsi főrabbi végezte”. (*Teleki Zsigmond*, 1910. p. 2.; *Elhunyt*, 1910).

A szakmai közösség emlékezete

Nem meglepő, hogy elsőként a szakmai közösség, a szőlészek és borászok helyi, országos és nemzetközi közösségében alakult ki Teleki Zsigmond emlékezete. A kezdő lépéseket már maga Teleki megtette: a *Borászati Lapok* hasábjain rendszeresen közölt írásaiban tudatosan alakította saját imázsát a szakértő olvasóközönség előtt. Eredményeiről érezhető szakmai öntudattal számolt be: „Ma, miután évek során át folytatott küzdelemmel és nagy anyagi áldozatok árán sikerült nekem egy simavessző-szőlőtelepet 15.000 darab *Riparia X Berlandier*ikkel teremteni, azt hiszem, oly alanyfajtát adhatok a szőlősgazdák kezébe, amely mindenféle talajviszonyoknak megfelel, amely jó és rossz, hideg és meleg talajban egyaránt tenyész, a filoxerának tökéletesen ellentáll és igen jól beojtható. 6 éven át kipróbáltam és most nyugodt lelkiismerettel adhatom át a forgalomnak.” (Teleki, 1903. p. 915.)

Fiai, Andor és Sándor következetesen ápolták és építették tovább ezt az imázst: magyarul megjelent írásaikban Teleki Zsigmond fáradhatatlan és áldozatkész, ám a kortársak által meg nem becsült szőlőnemesítőként tűnik fel. (Pl. Teleki, 1935. p. 304)

Abban, hogy apjuk emlékét ápolják, és az áldozatkészen és fáradhatatlanul dolgozó, tudós szőlőnemesítő imázsát hatékonyan közvetítsék, komoly segítségükre volt országos, sőt egész Európát behálózó szakmai és üzleti kapcsolatrendszerük. A cég – amely továbbra is a Sigmund Teleki nevet viselte! – rendszeresen hirdetett a szaklapokban és a helyi sajtóban, a szőlők állapotáról, a borvidék időjárásáról, rendkívüli fejleményekről

szóló tudósításai hetente megjelentek a *Borászati Lapok* számaiban. Kiváló marketinggérzékre vall, hogy a cég 1934-től évente reprezentatív értesítőt adott ki, fennállásának 50. évfordulóján pedig ingyenesen terjesztett albummal kedveskedett az érdeklődőknek. (*A Teleki Szőlőtelepek*, 1940) Mindezek mellett több alkalommal is fogadtak nemzetközi delegációkat a szőlőtelepeken,² és tanulmányutakat szerveztek Villányba.³ (Természetesen előfordult, hogy a nemzetközi szakmai közösség elhallgatta vagy elvitatta Teleki érdemeit. 1932-ben az általa szelektált fajtát az osztrák Franz Koberről elnevezve hozták forgalomba, azonban a szakma hazai képviselői nem késlekedtek megvédeni Teleki elsőségét.⁴)

1930 augusztusában, Teleki Zsigmond halálának 20. évfordulóján leplezték le bronz mellszobrát a Kerék-hegyi villa előtt, „*a Teleki család, a hatóság, Villány község képviselői és a Teleki szőlőtelepek nagyszámú alkalmazottainak és munkásainak jelenlétében. A leplezésen jelen volt továbbá az osztrák szőlősgazdák kiküldöttje Stefl kormánytanácsos.*” A szobor, jánosi Engel Erna pécsi szobrász alkotása egyértelműen kivívta a közönség tetszését. (*Teleki Zsigmond*, 1930.; *Szobrot emeltek*, 1930)

² A reprezentatív látogatásokról rendszeresen hírt adtak a helyi lapok és a szaklapok, pl.: *Az osztrák köztársasági elnök*, 1927.; *A párizsi nemzetközi borhivatal*, 1934.; *Szakértők tanulmányútja*, 1942.

³ A lapokban számos híradást találunk a szakmai látogatásokról és tanulmányutakról. Pl.: Marton, 1924.; *Szerdán érkeznek*, 1925.; *A Felső Szőlészeti és Borászati Tanfolyam*, 1930.; *Szőlészeti kirándulás*, 1935.; *A m. kir. felsőbb szőlészeti és borászati tanfolyam*, 1940.

⁴ A szakmai vita anyagából lásd pl. *Tudományos célzatosság*, 1932.; *Szakácsy*, 1933a.; *Szakácsy*, 1933b.

1. kép. Teleki Zsigmond mellszobrának avatása a Kerék-hegyen

Forrás: Teleki Sándor (szerk.): Szőlészeti értesítő. Teleki Zsigmond vesszőtelepei és gazdasága, Villány. H.n., [1933.]]

A világháború vége és a kommunista hatalomátvétel gyökeres fordulatot hozott Teleki emlékezetében. Bár komoly feltűnést keltettek a Teleki Szőlőtelepek kiemelkedően nagyvonalú adományai gyermekmentési célokra és a meszesi munkáslakások újjáépítésére (*A villányi Teleki szőlőtelepek*, 1946.; *Követésre méltó*, 1947), ez a cég sorsán nem sokat változtatott. Az 1947-ben államosított, felső vezetésében teljesen átalakult üzem nem vállalta a világhírű szőlőnemesítő örökségét, hosszú ideig nemhogy nevében, de megjelenésében és arculati elemeiben sem adott teret Teleki alakjának. Mellszobrát az 1950-es években eltávolították, a cég központi épületét pedig – amely ugyan Schaumburg-Lippe herceg pezsgőgyáráként épült, mégis inkább az 1929 óta tulajdonos Telekiekre emlékeztetett – több lépésben lebontották, és a helyére egészen új, szocialista arculatú épület-együttest emeltek. (*Új borkombinát*, 1966) A szakma „feledékenységet” kiválóan jellemzi, hogy a szőlészet hazai történetét tárgyaló nagymonográfia, amely a filoxéravésznek és a szőlők felújításának több mint száz oldalt szentel, egyetlen bekezdés erejéig említi Teleki Zsigmond eredményeit. (Feyér, 1970. pp. 166-167)

2. kép: A Teleki-cég egykori, átépítés alatt álló székháza egy 1963-ban készült légifelvételen

Forrás: Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye, Fotótár

Teleki alakja bő három évtized lappangás után, az 1970-es évek végétől került vissza az őt megillető helyre a szakmai köztudatban. Az első komoly megemlékezés apropóját születésének 125. évfordulója adta. Ekkor a Magyar Agrártudományi Egyesület kertészeti társaságának kezdeményezésére emléktáblát helyeztek el a borgazdasági kombinát falán Teleki emlékére, amit illusztris közönség – unokája, Teleki Judit és a siklói nemzetközi borászati kongresszus résztvevői – jelenlétében avattak fel. (*Emléktáblát állítottak*, 1979).

Ugyanebben az évben jelent meg az első érdemleges szaktanulmány Teleki Zsigmond életéről és munkásságáról, Jeszenszky Árpád tollából, a *Kertgazdaság* folyóirat hasábjain. A szerző először röviden ismerteti a filoxéravész lefolyását és jelentőségét, majd ecseteli a magyar kormányzat tehetetlenségét, a járvány megfékezésére tett erélytelen és szakmatlan próbálkozásait. Mindennek ellenpontjaként mutatja fel Teleki alakját, aki mindenféle állami támogatás nélkül, úttörő munkát végezve nemesítette ki a filoxérának ellenálló szőlőfajtát. Ez nem lett volna lehetséges hatalmas munkabírása, gyakorlati tapasztalatai és elméleti tudása, kiváló szervezőkészsége és mozgékonyasága, az innováció iránti érzékenysége nélkül. (Jellemző, hogy Pécssett Teleki volt az első, aki irodájába bevezette a telefont.) Jeszenszky már a bevezetőben tragikus hősként állítja az olvasó elé Telekit: „*mi-közben munkája világsikert ért el, ő maga testileg, lelkileg és anyagilag tönkre ment. Sikérének teljes elismerését nem érhetette meg.*” (Jeszenszky, 1979, p. 70)

A Teleki-féle szőlőfajták az 1980-as évektől kezdve visszakerültek a mindennapi szakmai diskurzusba (pl. Bakonyi–Bakonyi–Kocsis, 1996; Pernesz–Tóth, 2001; Kocsis, 2013), de a szélesebb közönség figyelmét csak egy újabb jubileum, Teleki születésének 150. évfordulója hívta fel a világhírű alanynevesítő munkásságára. 2004 decemberében a Pécsi

Akadémiai Bizottság kertészeti munkabizottsága, a Teleki Zsigmond Szakképző Iskola és a Teleki-Kober Kft. közös rendezésében tartottak tudományos emlékülést Villányban. Az öt meghívott előadó különböző szempontokból méltatatta Teleki munkásságát, majd a résztvevők megkoszorúzták Teleki mellszobrát és meglátogatták az iskola tanpincéjét. (Kocsis, 2004) Ugyanebben az évben jelent meg a Teleki munkásságát bemutató kismonográfia a Veszprémi Egyetem gondozásában, amely – bár címe ezt sugallná – nem annyira az élettörténetével foglalkozik, sokkal inkább az általa szelektált szőlőfajták bemutatását adja. (Bakonyi-Kocsis, 2004) Csaknem ugyanekkor készült Beck Tibor alapvető munkája a filoxéravész magyarországi lefolyásáról, hatásairól és leküzdéséről. Beck többször is kitér Teleki alanynemesítői munkájára, szakirodalmi tevékenységére, és megemlíti a jogszabályi háttérrel, szervezeti kérdésekkel kapcsolatos javaslatait is, megállapítva: „Az európai szőlő- és borkultúra újjászületéséhez kevesen járultak nagyobb mértékben hozzá, mint a méltán világhírűvé vált villányi szőlőalany-nemesítő.” (Beck, 2005, p. 104)

Néhány évvel később, immár a legszélesebb – nem csak az ampelográfia, hanem a történelem iránt érdeklődő – közönség elé szánt írást közölt Csoma Zsigmond a *Rubicon* történelmi magazinban. A szerző komplex módon mutatja be Villány szőlőtermesztését, amelyet a kedvező ökológiai adottságok és a hódoltság után itt letelepedett németység szakértelme és munkaetikája együttesen alapozott meg. Ezután tárgyilagos hangon ismerteti Teleki Zsigmond és fiai közül főként Sándor munkásságát, a filoxéravész leküzdésében és a szőlészeti felélesztésében szerzett érdemeit. Különösebb heroizálási szándék nélkül mutatja be Telekit, magukat a tényeket hagyja beszélni – éppen ezáltal válik egyértelművé az olvasó számára, hogy az imázs nagyjában-egészében megfelel a valóságnak. (Csoma, 2007)

Csoma európai gazdaságtörténeti kontextusba helyezi Teleki munkásságát, új szempontokat ad az értékeléséhez, de újabb adatokat alig vonultat fel a korábbi irodalmakhoz képest. Fájó hiány, hogy mindeddig nem született olyan életrajz, család- vagy cégtörténet, ami az egykorú sajtóanyagokra és a levéltári forrásokra is támaszkodna.

Ezeknek a kutatásoknak adhat új lendületet a Teleki születésének 170. évfordulóján tartott megemlékezés, melynek keretében konferenciát rendeztek, majd a résztvevők megkoszorúzták a Kerék-hegyen felavatott emléktáblát (Vanyúr István szobrászművész alkotását). Az alkalomnak a reprezentatív eseményen túlmutató jelentőségét az adja, hogy a szervező Csányi Alapítvány középiskolás diákok és egyetemi hallgatók pályamunkáit díjazta, felhívva a felnövekvő tudósgeneráció figyelmét is Teleki alakjára. (Gál, 2024)

3. kép: Teleki Zsigmond 2024-ben felavatott emléktáblája, a felújított kerék-hegyi villa előtt

Forrás: Gál András felvétele; csanyialapitvany.hu

Helyi közösség emlékezete

Bár Teleki 1930-ban leleplezett mellszobra elsősorban reprezentációs célokat szolgált, a Kerék-hegyi villa körüli szőlőbirtok rangját emelve a hazai és külföldi delegációk szemében, természetesen nem rejtették el a helyiek, a szőlőtelep dolgozóinak szemei elől sem – akik már az avatáson is szép számmal volt jelen – így az ő körükben is fenntartotta Teleki emlékezetét. Ez annál is inkább szembeötlő, mivel a nagyharsányiak évtizedekkel később is emlékeztek a szoborra, a körülötte elterülő szőlőket a köznyelvben Teleki-szőlőknek nevezték. (Pesti, 1982, p. 792) Hasonlóképp a Villány belterületétől kb. 2 km-re délre elterülő egykori Teleki-szőlőtelepnek is fennmaradt az emlékezete: az itt álló épületet Teleki-háznak, a kutat Teleki-kútnak nevezték a helyiek az 1970-es évek végén. (Pesti, 1982, p. 728)

Kimondott emlékezeti aktusról azonban a helyi közösségek részéről évtizedeken át egyáltalán nem hallunk. Nem véletlen, hogy az 1979-es évforduló kapcsán a Teleki életrajzát elsőként feldolgozó Jeszenszky Árpád dolgozata végén költői kérdéssel fordult az olvasóhoz: „Nem merem megkérdezni, nem merem megnézni, hogy van-e Pécsen vagy Villányban valamelyik épület falán emléktáblája, megvan-e még a híres első anyatelep néhány tőkéje, áll-e még ott Teleki Zsigmond bronz mellszobra? Nem tudom.” (Jeszenszky, 1979, p. 80)

Az adósságot Villány fokozatosan pótolta az elkövetkező évtizedekben. Ennek első állomását megint csak az 1979-es évfordulóhoz kapcsolódó előkészületek jelentették: a bormúzeum létrehozásának gondolata és az 1978-ban megindult gyűjtőmunka megmozgatta a helyieket – így például a festő-tanár Virányi Endre egy 1802-es dátumot viselő szőlőprést ajándékozott a formálódó gyűjteménynek. (Havasi, 1984) Nem sokkal később a községi tanács részéről bizonyult szép gesztusnak, hogy a Hunyadi és a Petőfi utcát összekötő, újonnan megnyitott utcát Teleki Zsigmondról nevezték el.

A világhírű szőlőnemesítő nevét egy emblematisz villányi intézmény is védjeggyül választotta. A szakiskola fennállásának 45. évfordulója alkalmából, 1995-ben nagyszabású zászlóavató ünnepség keretében vette fel a Teleki nevet, célul tűzve ki a „villányi születésű

Teleki Zsigmond nevének méltó megőrzését, személyének példaként állítását és az iskola tevékenységének nevében való tükröztetését – foglalta össze Radnai Gyula igazgató. (Szabó, 1995. p. 1)

4. kép: Teleki Zsigmond leszármazottai a villányi szakiskola névadó ünnepségén

Forrás: Szederkényi Ferenc (szerk.): A villányi Teleki Zsigmond Szakképző Iskola jubileumi évkönyve, 1949-1999. Villány, 1999. p. 142

Teleki Zsigmond évtizedekkel korábban eltávolított mellszobrát egy igazán különleges alkalomból, Villány várossá avatásának alkalmából sikerült pótolni: 2000. október 7-én, a Bacchus-napok keretében leplezték le. Domonkos Béla érdi szobrászművész alkotása az eredeti mű alapján készült. (*Új szobor*, 2000). A szobor talapzatául az eredeti márvány posztamens szolgál, amely a csodával határos módon épen maradt a Kerék-hegyen álló villa előtt.

Magát a villát azonban, amelynek állaga az évtizedek folyamán jelentősen leromlott, nem sikerült megmenteni. 2002-ben ugyan felmerült, hogy fel kellene újítani a jelentős építészeti értéket képviselő házat, ekkor azonban már a pincét elöntötte az esővíz, a falak megrepedtek, és a cserepek is hiányoztak a tetőről. (Csuti, 2002) A nem kis befektetést igénylő helyreállítás csaknem két évtizedet váratott magára, és már az új tulajdonosához, a Gere Pincéhez kötődik. Ugyanígy az utolsó órában sikerült megmenteni a szőlőhegy gerincén ültetett fasort, a tájképi jelentőségű Teleki-mandulást: az előregedett, villám sújtotta fákat a 2010-es években pótolták.⁵

Meglepően formálódott a Teleki-kép a helytörténeti irodalomban. Az első településtörténeti feldolgozást készítő Kovács András a nem egészen 60 lapos kismonográfia terjedelméhez képest arányosan, két bekezdésben, a századelő gazdasági viszonyainak bemutatása során foglalkozik Teleki Zsigmond munkásságával, tárgyilagosan ismertetve a szőlőnemesítésben és a szőlők rekonstrukciójában elért eredményeit. (Kovács, 1959. pp. 36-37) A szerző különös módon nem látta szükségesnek, hogy a könyv jelentősen kibővített

⁵ Meglepő ugyanakkor, hogy az 1970-es évek végén indult földrajzinév-gyűjtések során a helyi adatközlők nem ismerték a szőlőhegyi Teleki-mandulást, vagy legalábbis nem tartották említésre méltónak, így az nem került be a *Baranya megye földrajzi nevei* című adattárba.

második kiadásában újabb vonásokkal egészítse ki ezt a képet, így csak a cég két világháború közötti történetéről tudhatunk meg némi újdonságot. (Kovács, 1970, pp. 55-56) Lajber Imre két falumonográfiájából nem bontakozik ki semmilyen egységes kép a Telekiekről. Első könyvében a borászat történetének bemutatását a filoxéra megjelenésénél félbeszakítja, így épphogy megemlíti a család érdemeit, és később is csak futólag tér vissza Teleki Sándor tevékenységére. (Lajber, 1995, pp. 104, 140-141) Fél évtizeddel később született könyvében Lajber hosszasan ecseteli a filoxéra pusztításait, az azokat leküzdő Teleki Zsigmond és Sándor munkásságáról viszont újfent meglehetősen tömören ír, nem jut túl a közhelyes elismerő frázisokon. (Lajber, 2000, pp. 108-113) A Villány történetéről legutóbb megjelent nagymonográfia több helyen is említi Teleki Zsigmond munkásságát, kitér a cég 1910 utáni fejlődésére és Teleki emlékezetére is. (Erdős, 2016, pp. 125, 130-131, 156-157, 236) Alapos feldolgozás azonban mindeddig csak Laposa József tollából jelent meg 2001-ben: a szerző a Villányt bemutató reprezentatív albumban külön fejezetet szentelt a Telekiek munkásságának, Villány életében betöltött szerepének. (Laposa-Dékány, 2001, pp. 60-73)

A személyes emlékek nyomán élettelibb és gazdagabb képet kapunk a Telekiekről. A virágosi születésű, fiatalon kitelepített Hans Rosinger emlékirata kissé rendezetlen képet nyújt a régi Villány életéről. A tablón (meglepő tömörségben) helyet kap a borászat; itt találkozunk ugyan Teleki Zsigmond alakjával, de a szőlőtelepek működése, a dolgozók élete hangsúlyosabban jelenik meg. (Rosinger, 1990, pp. 24-25.) A szintén kitelepített Pusztai Béla avval a céllal írta meg visszaemlékezéseit, hogy tisztelgjen a régi villányiak előtt, és felelevenítse gyermekora világát. Ugyan személyes emlékeket nemigen vethetett papírra, mégis fontosnak tartotta, hogy részben szakirodalmi bűvárkódásai nyomán, részben a Teleki-szőlőtelepek értesítői és a Telekiek egykori intézője, Gombócz István kéziratos emlékezése alapján közvetlen hangú összefoglalót adjon a család történetéről és Villány életében játszott szerepéről. (Pusztai, 1999, pp. 108-111)

Idegenforgalmi hasznosítás

Az 1960-as évek elején a Baranya megyei Tanács úgy döntött, hogy Baranya fejleszteni kívánt turizmusának egyik központja Villány lesz. Evvel egyidőben megindult a vonzerők tervszerű kialakítása, gyarapítása; mivel a legfontosabb erőforrást egyértelműen a nagy hagyományokra épülő borkultúra jelentette, a lehetséges attrakciók között immár helyet kapott a Teleki-örökség is.

Először az 1960-as évek közepén merült fel, hogy a Telekiek egykori jammertali házában, a brigádszállásként hasznosított Kővillában bormúzeumot rendezzenek be, kimonodottan avval a céllal, hogy Teleki Zsigmondnak és a munkáját folytató fiainak emléket állítsanak. „A Villányba látogató magyar és külföldi szakemberek gyakran szóvátették, hogy sem a község, sem a Teleki- szőlőbirtok helyén alakult állami gazdaság nem ápolja az Európa-szerte ismert szőlész, Teleki Zsigmond emlékét.” A tervek szerit az épület pincerészében régi borászati eszközöket, a földszinten pedig a borászattal kapcsolatos dokumentumokat állítottak volna ki, külön kitérve az Állami Gazdaság múltjának és jelenének bemutatására. (Múzeum, 1965). Talán ezekhez a tervekhez kapcsolódott a Kővilla előtt álló homokkő szobor felállítása, amely egy német házaspár adományaként került Villányba.

A gyűjtő- és szervezőmunkának az 1979-es évforduló adott újabb lendületet. A Teleki-hez köthető relikviák, tárgyi emlékek gyűjtése már az előző év elején megindult: elsőként a *Magyar Nemzet* adott hírt arról, hogy „Villányban sok értékes Teleki-emléket gyűjtöttek össze, ezeket a terv szerint állandó kiállításon mutatják majd be; a kis múzeumban természetesen helyet kapnak a kétezer éves villányi szőlőkultúra emlékei is.” (Emléket állítanak, 1978).

A megvalósult muzeális gyűjteményt csak hat évvel később, 1984. október elején, a borfesztivál keretei közt nyitották meg Teleki Zsigmond egykori présházában és az alatta húzódó, több ágas pincében. A szőlészet és borászat munkafolyamataihoz kapcsolódó eszközök, a borkultúra múltját dokumentáló képek és források mellett nagy teret szenteltek a Telekiek munkásságának: „A falra függesztett vitrinek megsárgult iratokat őriznek, amelyek szakmai, vagy üzleti levelekként szerepeltek a Teleki-féle szőlőgazdaság ügyvitelében. (...) Az iratok zöme a Teleki-hagyatékból került elő és több borászati eszköz is. De a környék szőlősgazdáitól is sok mindent kaptunk...” A munka koordinálását a borgazdasági kombinát Bezerédy Győző levéltáros-muzeológusra bízta. (Rab, 1984) Az ünnepélyes megnyitón Teleki Judit „a Teleki-pincészet számos, borversenyen nyert díja közül az egyetlen megmaradottat – a Magyar Szőlőtermesztők Országos Egyesülete által 1929-ben odaítélt serleget – átadta a múzeumnak, köszönetét mondva a kombinát és a nagyközség hagyomány-ápoló tevékenységéért.” (Havasi, 1984. p. 13) A kombinát egyik dolgozója így fogalmazott: „A tudós Teleki emlékére létesítette kombinátunk a nyilvános múzeumot”. (Rab, 1984. p. 3) Kiállítási vezető gyanánt néhány évvel később a *Tájak–Korok–Múzeumok kiskönyvtára* sorozatban jelent meg kis füzet, amely szövegében ugyan többször utal a Telekiekre, a képanyag azonban nem mutatja be a hozzájuk köthető tárgyakat. (Környei, 1987)

5. kép: A Bormúzeum kiállítóterének részlete 1998-ban

Forrás: Müller Andrea felvétele; Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye, Dunántúli Napló Archivum

Az egykori Teleki-cég örököse tehát látványosan szakított az állami gazdaság szemléletmódjával, felvállalva az 1945 után dogmatikusan megtagadott Teleki-örökségét. Napjainkban már a Csányi Pincészet munkája számára is különleges rangot biztosít a Teleki név. Ezért kötött névhasználati megállapodást a cég menedzsmentje Teleki Judittal, és vezette be 1998 novemberében a Chateau Teleki márkanevet, „*vállalva az 1891-ben alapított Teleki-szőlőtelep örökségét.*” (Baranyai borok, 1996. p. 8.; *A minőség*, 1996.) A termékcsalád 2019-es címkesorozatán provokatív formában – fején különböző formájú kalapok élénk színű kontúrjaival – tűnik fel Teleki arcképe. (*Az alulöltözött Teleki*, 2019). Ugyanígy a folytonosságot hangsúlyozza a pincészet 2024-es Kővilla cuvée-je, amelynek címkéje (Ódor Gábor grafikus munkája) a dűlőket és a névadó préházat idézi. (Szerdahelyi, 2024) Joggal kifogásolható ugyanakkor, hogy a cég 2010 körül eladta a Bormúzeumot, amelynek fenntartása egyre kevésbé bizonyult rentábilisnak, a rendszerváltoztatás óta eltelt években szétzilálódott gyűjteménye és berendezése helyreállítása is komoly befektetést igényelt volna.

A helyi vállalkozók számára Teleki alakja legitimációs tényezővé, hivatkozási alappá vált. Nemcsak saját vállalkozásuk családi gyökereit mutatják fel, hanem interjúikban, bemutatkozó anyagaikban időről időre megemlítik, hogy a „*nemesítés ezen a vidéken Teleki Zsigmond nevéhez fűződik*” (Villány, 1999), és hogy az „*Európa-szerte lezajlott szőlőpusztulás után a villányi Teleki Zsigmond sietett a vén kontinens segítségére.*” (Mészáros, 2007.

p. 34) Ez alól talán csak a Gál Pince jelent furcsa kivételt. Miután a cég megvásárolta a Bormúzeum épületét és az előtte fekvő közterületet, Teleki itt újraavatott mellszobrát át-helyezték és a posztamenst bástyaszerű kerítéssel vették körül, ami miatt a talapzat alig látszik. A Gál Pince nevében ugyan megjelenik a bormúzeum kifejezés (és ezt a számtalan régi eszközt és gépet felvonultató berendezés is tükrözi), arculatában ugyanakkor teljesen elsikkad a Teleki-örökség. (*Gál Pince*, 2024)

Összegzés

Teleki Zsigmond örökségének tudatos ápolása 1910 után szőlészeti és borászat szakmai köreiben kezdődött meg: a tudós szőlőnemesítő imázsát fiainak szakmai közleményei és az általuk megrendelt szobor ápolta, gazdagította. Ezek hatottak vissza – jó ideig persze csak bűvópatakként – a helyi közösségekre, a cég dolgozóira. 1945 után, a cég államosításával ez a folyamatos emlékezet bő három évtizedre megszakadt, és csak az 1970-es évek végén éledt újjá, ekkor már Villány turizmusfejlesztésének érdekeihez is kapcsolódva: a múzeualapítás egyszerre szolgálta a hagyományőrzés és az idegenforgalom érdekeit. Ennek fő letéteményese (és haszonélvezője) ugyan még a Teleki-cég örököse, a Villány-Mecsekaljai Borgazdasági Kombinát volt, ám a megemlékezések előkészületei, a múzeum alapításához kapcsolódó gyűjtőmunka megmozgatta a villányi lakosokat, az események visszhangja pedig érződött a szakmai közösségben, így Teleki alakja egyszerre vált egy helyi és egy országos szakmai diskurzus részévé is. Napjainkban már a helyi közösségek és a vállalkozások számára is rangot, presztízst jelent a kapcsolódás Teleki Zsigmond örökségéhez.

Irodalomjegyzék

- Aknai T. (1971). A villányi szőlő-oszlop. *Dunántúli Napló*, 28(50), 7.
- Az alulöltözött Teleki Zsigmond kiverte a biztosítékot (2019), *BorJour.hu*, 2019. július 23. <https://borjour.hu/teleki-sapkaban/> (Letöltés: 2025. március 29.)
- Bakonyi K. – Kocsis L. (2004). *Teleki Zsigmond élete és munkássága*. Veszprémi Egyetem Georgikon Mezőgazdasági Kara, Keszthely, 2004.
- Bakonyi K. – Bakonyi L. – Kocsis L. (1996). A Teleki-féle alanyfajták sorsa. *Kertészet és Szőlészet*, 45(48), 21-22.
- Baranyai borok vásári sikere (1996), *Új Dunántúli Napló*, 9(326), 8.
- Beck T. (2005). *A filoxéravész Magyarországon*. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Bp., 2005. (Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok, 10.)
- Bíró M., T. (1998). Bort vagy sört ittak a rómaiak Pannoniában? *História*, 20(5-6), 13-16.
- Kivonat a magyarországi kereskedelmi cégjegyzékből (1888), *Központi Értesítő*, 18(70), 885-889.
- Csoma Zs. (2007). Villány és a Telekiek. *Rubicon*, 18(6-7), 38-46.
- Csuti J. (2002). Veszélyes rom. *Új Dunántúli Napló*, 13(69), 4.
- Elhunyt bortermelő (1910), *Pécsi Hírlap*, 1(79), 5.
- Emléket állítanak Teleki Zsigmondnak (1978), *Magyar Nemzet*, 34(76), 5.
- Emléktáblát állítottak Teleki Zsigmondnak (1979), *Magyar Nemzet*, 35(275), 2.
- Erdős Z. (2016). *Villány története a kezdetektől 1990-ig*. Pannon Kultúra Alapítvány, Pécs, 2016.
- Erdősi F. (1970). Adatok a baranyai kőbányászat közelmúltjából. *Baranyai Művelődés*, 16(1), 127-129.
- A Felső Szőlészeti és Borászati Tanfolyam tanulmányutja Villányon és Pécsen (1930), *Pécsi Napló*, 39(137), 3.
- Feyér P. (1970). *Szőlő- és borgazdaságunk történetnek alapjai*. Akadémiai, Bp., 1970.

- Gál A. (2024). Emlékezés Teleki Zsigmond pécsi születésű kereskedőre, szőlész-borászra. *Honismeret*, 52(6), 147-149.
- Gál Pince (2024). A villányi Gál Pince és Bormúzeum honlapja, 2024. november 9. <https://www.gal-pince.hu/bormuzeum/> (Letöltés: 2025. március 29.)
- Halálozások (1910), *Borászati Lapok*, 42(36), 569.
- Halász Z. (1981). *Könyv a magyar borról*. Corvina, Bp., 1981.
- Havasi J. (1984): Felavatták a villányi bormúzeumot. *Dunántúli Napló*, 41(275), 13.
- Hirdetmény (1873), *Budapesti Közlöny*, 7(272), 4695.
- Jeszzenszky Á. (1979). Teleki Zsigmond, a szőlőalany-nemesítő (1854-1910). *Kertgazdaság*, 11(3), 70-80.
- Kocsis L. (2004). Teleki Zsigmondra emlékeztek. *Kertészet és Szőlészet*, 53(50), 14.
- Kocsis L. (2013). Teleki Zsigmond által előállított szőlőalanyok eredete. In Muskovics Andrea Anna (szerk.): *Borkultúra és társadalom visszatekintve a 21. századi Magyarországról*. Agroinform, [Bp., 2013.] 190-195.
- Kovács A. (1959). Villány. Villány Község Tanácsa – TIT Baranya megyei Szervezete, Pécs, 1959. (Ismerd meg Baranyát, 2.)
- Kovács A. (1970). *Villány község élete a múltban és a jelenben*. Pécs, 1970.
- Környei B. (1987). *Villány. Bormúzeum*. TKM Egyesület, 1987. (Tájak–Korok–Múzeumok kiskönyvtára, 288.)
- Követésre méltó példa (1947), *Új Dunántúl*, 4(65), 1.
- A közelmúltban avatták fel a Csatatér kilátót (2011), *Új Dunántúli Napló*, 22(263), 13.
- Lajber I. (1995). *A villányi régió története*. Vintours Kft., Villánykövesd, 1995.
- Lajber I. (2000.). *A villányi borvidék kialakulásának története*. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, 2000.
- Laposa J. – Dékány T. (2001). *Villány. Borvidékek ékessége. The Jewel of Wine Regions*. [Aduprint Kft., Bp., 2001.]
- Marton D. (1924). Szőlészei tanulmányút Baranyában. *Borászati Lapok*, 56(14), 107-108.
- Mendöl Zs. (1999). A sétatéri kioszk. Kaufer Sándor építész (1863–1900) működése Pécs város mérnöki hivatalában. In Uherkovich Ákos (fel. szerk.): *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 43 (1998). Pécs, 1999. 301-317.
- Mészáros J. (2007). Az őszintét, gyerekek. *Magyar Nemzet*, 70(299), 34.
- A minőség bizalmi ügy (1996), Visszaszerezte régi nevét a villányi pincészet. *Népszabadság*, 56(296), 15.
- A m. kir. felsőbb szőlészeti és borászati tanfolyam hallgatóinak tanulmányi kirándulása Baranyában (1940), *Pécsi Napló*, 49(147), 3.
- Múzeum a villányi szőlőhegyen (1965), Összegyűjtik és bemutatják a híres szőlész, Teleki Zsigmond emlékeit. *Dunántúli Napló*, 22(13), 2.
- Napokon belül megkezdik a munkát Villány Főterén (2023), *Bama.hu*, 2023. augusztus 24. <https://www.bama.hu/pr/2023/08/napokon-belul-megkezdik-a-munkat-villany-foteren>
- Magyarország tiszti cím- és névtára (1892)*, 11. Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Bp., 1892.
- Az osztrák köztársasági elnök látogatása a Teleki-féle kottingbrunni oltványtelepen (1927), *Dunántúl*, 17(100), 2.
- A párizsi nemzetközi borhivatal igazgatójának látogatása Villányban (1934), *Pécsi Napló*, 43(135), 4.
- Pernes Gy. – Tóth I. (2001). Méltánytalanul mellőzött a Teleki-Fuhr S.O.4. *Kertészet és Szőlészet*, 50(25), 7.
- Pesti J. (1982). *Baranya megye földrajzi nevei, II. kötet*. Baranya megyei Levéltár, Pécs, 1982. (Baranya monográfia sorozat)
- Probus szobrot avattak (2004) *Rólunk Van Szó*, 14(11), 1-2.
- Pusztai B. (1999). *Unser berühmtes Weindorf, Wieland. A vörösboráról híres Villány*. [Kódex, Pécs].
- Rab F. (1984). Bormúzeum Villányban. *Dunántúli Napló*, 41(247), 3.
- Romfeld Á. (2001). Méltó volt a millenniumi év zárása Villányban. *Rólunk Van Szó*, 11(9), 3-4.
- Rosinger, H. (1990). *Villány / Wieland im Spiegel der Chronik*. [Freising]
- Schuth, J. (2015a). Aus eigener Kraft. *Villányi Hírek*, 9(1), 9.

- Schuth, J. (2015b). Von Rauenthal nach Willand – Aus eigener Kraft. *Neue Zeitung*, 59(2), 11.
- Szabó A. (1995). Negyvenöt éves az iskola. *Új Dunántúli Napló*, 6(120), 1.
- Szakátsy Gy. (1933a). Szakirodalmi adatok a Teleki-Kober alanyvesszők ügyéhez. *Borászati Lapok*, 65(3), 1-2.
- Szakátsy Gy. (1933b). A Teleki-Kober alanyvesszők elnevezése. *Borászati Lapok*, 65(19), 1-3.
- Szakértők tanulmányútja a pécsi és villányi szőlőkben (1942), *Dunántúl*, 32(126), 6.
- Szerdahelyi K. (2024). Történeteket mesélnek: újratervezték a Teleki logóját és címkecsaládját. *Kreatív.hu*, 2024. július 12. <https://kreativ.hu/cikk/torteneteket-meselnék-ujraterveztek-a-teleki-logojat-es-cimkecsaladjat> (Letöltés: 2025. március 29.)
- Szerdán érkeznek Pécsre a német szőlősgazdák (1925), *Dunántúl*, 15(186), 4.
- Szobrot emeltek Villányban egy híres magyar szőlésznek (1930), *Esti Kurír*, 8(200), 8.
- Szőlészeti kirándulás Villányba (1935), *Borászati Lapok*, 67(43), 355.
- Tauszig Ármin halála (1901), *Pécsi Figyelő*, 29(174), 4.
- Teleki A. (1935), A magyar származású alanyfajokkal és csemegefajokkal elért eredmények a világ szőlészetében (I. közlés). *Borászati Lapok*, 67(38), 303-304.
- A Teleki Szőlőtelepek jubileuma (1940), *Magyar Nemzet*, 3(237), 10.
- Teleki Zs. (1903). Riparia x Berlandieri Teleki. *Borászati Lapok*, 51(35), 915.
- Teleki Zsigmond halála (1910) *Pécsi Napló*, 19(193), 2.
- Teleki Zsigmond szobrának leleplezése (1930), *Borászati Lapok*, 62(35), 295.;
- Tudományos célzatosság vagy célzatos tudomány? (1932), *Borászati Lapok*, 64(47), 1-2.;
- Új borkominát építését kezdik meg Villányban (1966), *Dunántúli Napló*, 23(58), 1.
- Új szobor Villányban (1970), *Dunántúli Napló*, 27(188), 4.
- Új szobor Telekinek (2000), *Új Dunántúli Napló*, 11(304), 4.
- Villány és Bock József (1999), *Magyar Nemzet*, 62(171), 22.
- A villányi „Teleki szőlőtelepek” 20.000.000 pengőt adományozott a gyermekmentési akcióra (1946), *Új Dunántúl*, 3(59), 4.
- Vörös A. (2010). A villányi mezozoos rétegsor: visszatekintés új nézőpontból. *Földtani Közöny*, 140(1), 3-30.